

BUILEN EN MUIZEN

Tegen het einde van de tijd der richters hebben Filistijnen en Israëlieten met elkander gestreden tussen Afek en Eben-Haëzer. De strijd schijnt van de Israëlieten te zijn uitgegaan (I Sam. 4:1). Ze legerden zich bij Eben-Haëzer; de Filistijnen hadden zich gelegerd te Afek. Waar deze plaatsen lagen kan slechts met waarschijnlijkheid gezegd worden. De naam Afek (Afeeq) houdt verband met een radix die sterk zijn betekent, zodat deze naam zelf vesting, burcht, castra kan betekenen. Aan verschillende plaatsen kon zo'n naam toegekend worden. En dit is ook het geval geweest. Grollenberg¹) noemt vijf zulke plaatsen op. In I Kon. 20 lezen we ook van een slag bij Afek, maar dat was tegen heel andere vijanden en bijgevolg ook in een heel ander oord. Het in I Sam. 4 genoemde Afek wordt tegenwoordig vermoed op de plek van het latere Antipatris, gelegen halverwege de weg van Jeruzalem naar Caesarea (Hand. 23:31). Een botsing tussen Filistijnen en Israëlieten op déze plaats is zeer wel mogelijk. Dan moet Eben-Haëzer, dat alleen hier genoemd wordt — want het Eben-Haëzer van I Sam. 7 is slechts een gedenksteen — hier dichtbij gelegen hebben, vermoedelijk iets zuidelijker.

Israël leed de nederlaag. Het volk besepte toen dat ze in eigen kracht niet tegen hun vijanden opgewassen waren en dat ze de hulp van hun God, JHWH, niet hadden gehad. Daarom willen ze zich bij een tweede poging van zijn hulp verzekeren. Dit doen ze door de ark van het verbond des HEREN uit Silo te laten halen. Die moet hen, zo zeggen ze, verlossen uit de macht van de vijanden.

Dit is heidens, magisch, gedacht! Daarom begrijpen de Filistijnen ook zo goed wat Israël daar doet en bedoelt. Zij zeggen: „God is in de legerplaats van Israël gekomen!“. Ze worden bevreesd want ze kennen de God van Israël wel: dat is dezelfde God die de Egyptenaren met allerlei plagen in de woestijn geslagen heeft! Dit is wel niet helemaal juist, want de plagen waren in Egypte en niet in de woestijn; maar de Filistijnen wisten toch genoeg van de geschiedenis af om te beseffen, dat het er nu op aan zou komen. En ze zetten zich schrap!

Deze identificering van God en Ark is een heidense gedachte. En die leefde blijkbaar ook in Israël: door de Ark in het leger te brengen wilden ze God dwingen hen te helpen. Doordat de Filistijnen dezelfde gedachte huldigen,

komt de eer van God op het spel, want als zij het nu toch weer winnen, hebben ze JHWH overwonnen!

Zal God zich zijn eer laten ontroven?

Het heeft er alle schijn van, want de Filistijnen winnen het inderdaad weer en veroveren zelfs de Ark.

Israël moet hieruit leren dat God zich niet laat dwingen door magische middelen. Dat mogen de heidenen denken van hun goden, maar dat kan Israël niet van den HERE verwachten. De HERE wil een andere verbondenheid aan Hem n.l. die van geloof en gehoorzaamheid. En de toorn van God over de innerlijke afval van zijn volk is zo groot dat Hij liever zijn eer er aan waagt (schijnbaar tenminste) dan de wapens van zijn afvallig volk met succes te bekronen.

De Filistijnen veroveren dus de Ark. Hierdoor heeft hun overwinning een sacraal karakter gekregen. Ze zetten daarom de Ark in de tempel van hun god Dagon te Asdod. Dagon was van eeuwen her een vegetatiegodheid, reeds bij de oude Sumeriërs, en zijn verering had zich in westelijke richting uitgebreid over Syrië en Phoenicië. Bij de Filistijnen is hij misschien een visgod geweest, maar dat kan ook de gedachte aan vruchtbaarheid inhouden. In de Dagonstempel te Gaza hadden de Filistijnen zich eens vermaakt om Simson — tot de wrake kwam. Nu werd de Ark als een sacrale trofee in Dagon's tempel neergezet; maar weer kwam de wrake. Het had geschenen, in de veldslag, alsof van de Ark niets uitging. Daarvan moest Israël leren dat hun gedachten verkeerd waren. Maar als de Filistijnen

zulke voorstellingen hebben dan zal God hén behandelen volgens hun gedachtegang en op die wijze zijn eer bij de Filistijnen weer opeisen: Dagon valt en valt weer en breekt!

Maar God wreekt zich nog meer op de vijanden van zijn volk. De hand des HEREN was zwaar op de Asdodieten. Hij verbijsterde hen (cap. 5:6); ook sloeg Hij hen met builen. Zo'n buil heet een „ofel”. Dit is een bekend woord voor ons. Het betekent heuvel (II Kon. 5:24) of „bult” en is ook de naam van een der heuvels waarop Jeruzalem gebouwd is: Ofel, de zuid-oostelijke top, waar David zijn stad stichtte. Maar men kon ook bulten of builen op zijn lichaam krijgen door verzwerings of ontsteking. Dit was het lot der Filistijnen. In het arabisch is er een woord van dezelfde radix dat ook op ziekteverschijnselen duidt en wel in het bijzonder aan anus en vulva. Oude vertalingen hebben ook aan zo iets gedacht. De Septuagint spreekt van „hedrai” (= zitvlak); de Vulgaat zegt: „percussit in secretiori parte natium”. De „New Bible Commentary” verklaart de builen als aambeien (emerods). Dan hebben de oude statenvertalers nog niet zo slecht vertaald met „spenen”! Misschien was het woord ofel een platte uitdrukking, want de masoreten laten ons door hun vocalisatie een ander woord lezen, dat ook 6:11 en 17 voorkomt, dezelfde betekenis heeft, maar „wahrscheinlich für decenter galt”).

Daarna kregen de mensen van Gath builen en daarna die van Ekron. Want de Filistijnen hadden besloten de Ark te verplaatsen. Hierachter school de ge-

dachte dat verandering van plaats invloed zou hebben op de magische werking, want zo vatten de Filistijnen wat gebeurde toch op, al was het niet zo. Vanuit dezelfde gedachtengang heeft Balak ook Bileam van plaats laten veranderen, in de verwachting dat dit bevorderlijk zou zijn voor het uitspreken van vloekorakels. Waar de Ark echter kwam, overal werden de mensen door builen gekweld.

Maar dit was nog niet alles. We moeten niet over het hoofd zien dat ook vermeld wordt dat de HERE de Asdoieten verbijsterde en dat Hij de stad Gath trof met een grote verwarring; en de verwarring in Ekron wordt zelfs een dodelijke verwarring genoemd en er gingen al mensen dood vóórdát ze builen hadden! (I Sam. 5:12).

Het wil mij voorkomen dat, hoe erg de builenkwaal ook was, de genoemde verbijstering en verwarring nog erger was, dat het iets bijzonders was. De mensen werden „van hun stuk gebracht“). Het ging hun als Ezechiël, toen hij bij de Kebar kwam (zie 3:15). Dit is iets van psychische aard. Hetzelfde geldt van de verwaaring. Verwarring greep de inwoners van Kanaän aan, toen Israël in aantocht was (Dt. 7:23). Verwarring ontstaat bij een oordeel Gods (Jes. 22:5. Ez. 7:7). Verwarring kwelt de rijkraad, die God niet vreest (Spr. 15:16). Goddeloosheid brengt verwarring (II Kron. 15:5). Op al deze plaatsen wordt hetzelfde woord gebruikt als in I Sam. 5, al gebruikt de vertaling andere woorden. Het was paniek. Dit is een psychisch verschijnsel. En volgens de orde waarin de geschiedenis beschre-

ven wordt, ging die paniek aan de builen vooraf en ze was zo erg dat de mensen ervan stierven.

Dit is een zeer merkwaardig verschijnsel. Maar het past bij de magische voorstellingen der Filistijnen. Ze hebben wel gejuicht toen ze de Ark oververden, maar in de grond van de zaak waren ze bevreesd (4:7) en bleven ze bevreesd. Vooral na de val van Dagon bleef het „Wee ons!“ (4:8) in hun zielen leven. God straft de Filistijnen met hun eigen magische gedachtengang. Gewoonlijk valt het wel wat mee met die magische invloeden. Ze zijn immers niet echt. Maar hier laat God het niet meevallen. Hij doet hier naar de vreze der Filistijnen, op felle wijze.

Dan komen de builen. Maar de verbijstering en verwarring waarin ze verkeren doen de gedachte zich bij hen opdringen: hier zit iets achter.

Deze toestand duurde, al erger wordend, zeven maanden. Toen riepen de Filistijnen de priesters en de waarzeggers en vroegen hun raad (6:2). Zo'n waarzegger was ook Bileam (Joz. 13:22). Tot nog toe waren de Filistijnen met hun moeilijkheden naar de stadsvorsten gegaan (5:8, 11), naar de „tyrannoi“, zoals ze eigenlijk heetten, dus naar de burgerlijke overheid. Nu gaan ze naar de geestelijke overheid. Dit omdat de zaak zo ernstig is en er iets achter steekt, iets van geestelijke, van sacrale aard. Ze vragen de priesters en waarzeggers hoe de Ark moet teruggestuurd worden. Dat hij teruggestuurd moest worden hadden de mannen van Ekron al gezegd in de vergadering der tyrannen (5:11). Maar men begreep dat de

Ark niet zo maar zonder meer teruggestuurd kon worden. Dat begrepen de priesters en waarzeggers ook. Er moet iets bij: een genoegdoening, een „aasjaam”. In Israëls wetgeving is dit woord de naam van het schuldoffer geworden. Dit offer dient om genoegdoening te bieden in geval van vergrijp zowel aan heilige dingen als aan privaat bezit. Men moest de aangebrachte schade ten volle vergoeden met toevoeging van een vijfde deel der schade, die men berokkend had (Lev. 5:14—6:7). We hebben hier dus te doen met een soort boete.

Nu kunnen we de bepalingen van Israëls offerwetten niet zonder meer overdragen op de handelingen der Filistijnen. Maar de idee is wel dezelfde. In hun bereidheid genoegdoening, boete, schuldoffer aan te bieden ligt de erkenning zich vergrepen te hebben aan het goed van God of mens. Het eerste is bij de Filistijnen het geval. Ze hebben zich vergrepen aan de Ark des HEREN. Dat heeft de HERE hun wel duidelijk te verstaan gegeven. Een boete moet betaald worden! En waarin zal dit bestaan? Het antwoord van priesters en waarzeggers is: vijf gouden builen en vijf gouden muizen! De bedoeling is afbeeldingen, namaaksels in goud, van builen en muizen.

Waarom ook van muizen?

Dat er afbeeldingen van de builen gemaakt werden laat zich verstaan. Builen hadden de mensen gekweld. En het is een wijdverbreide en zowel oude als jonge gewoonte iets dat van de kwelling getuigt den goden aan te bieden, hetzij om verlossing te verkrijgen, hetzij uit dankbaarheid voor verkregen verlos-

sing. Keil (a.w. bl. 48) weet mee te delen dat Indische pelgrims, die genezing zochten, een afbeelding van het gekweld lichaamsdeel meebrachten naar de tempel, in goud of zilver of koper, naar hun welstand; dat ontkomen schipbreukelingen een schilderij van de schipbreuk voor Neptunus neerlegden. En vandaag hebben Roomsen nog dergelijke gebruiken bij hun genezingsbedevaarten⁴). God zelf heeft zich een keer bij deze gedachte aangesloten toen Hij gedurende de slangenplaag van Num. 21 een koperen slang op een staak liet oprichten, opdat gebetenen de blik daarop konden richten om genezen te worden.

Zo laten de gouden builen zich wel verstaan. In het opsturen van builen naar het land van JHWH ligt de erkenning opgesloten dat ze erg door builen gekweld waren en dat ze daarin de hand van JHWH gevoelden. Ze willen dit niet verhelen. Ze willen zich niet verharden (6:6), maar den God van Israël hulde brengen. De nood dwingt de Filistijnen hun rampen te erkennen en deze knieval te doen. Dit is echter nog geen „aasjaam”. De boete ligt in de rijke uitvoering. Ze maakten ze niet van klei of hout, maar van goud. Goud is waardevol. Goud is altijd gezocht geweest, in de oudheid zo goed als thans. Goud verschaft voornaamheid, majesteit. De Filistijnen trachtten niet er zo goedkoop mogelijk af te komen. Ze hielden zich royaal. En dat het er vijf moesten zijn, is omdat het gehele volk met al zijn vijf stadvorsten, al waren maar drie steden geplaatst, zich achter het schuldoffer plaatste.

De vijf gouden builen zijn dus wel verklaarbaar. Maar waarom moeten er ook vijf gouden muizen bij?

Omdat de muizenvermelding zulk een lastig bestanddeel in de tekst is, zou men verwachten dat exegeten die de bijbeltekst met grote vrijmoedigheid en willekeur durven behandelen, met het voorstel komen de woorden „gouden muizen” maar uit de tekste te schappen. Merkw aardigerwijze is dit juist niet het geval! Schulz (bijv.⁵), die meent dat van gouden builen en gouden muizen één van beide moet geschrapt worden, kiest voor handhaving van gouden muizen in de tekst. Een van zijn argumenten is dat het een onsmakelijke geste van de Filistijnen zou zijn zulke afbeeldingen van builen, zij het dan ook van goud, aan een godheid te wijden. Vooral wanneer we letten op de bewoording van oude vertalingen, schijnt dit inderdaad zo. De Septuagint spreekt van gouden „hedras” (zie boven) en de Vulgaat heeft „quinque anos aureos”: vijf gouden aarzen. Nu hadden de antieken op die gebied andere gevoelens. Richtten de Kanaänieten bij hun natuur- en vruchtbaarheidsriten geen masseben op in de vorm van een phallos? Wanneer we tot de eigenlijke betekenis van „ofel” terugkeren: bult, buil, dan voelt het niet zo weerzinwekkend aan daarvan gouden namaaksels te zien.

Voor ons staat het vast dat er niets aan de tekst mag veranderd worden en dat dat ook helemaal niet nodig is. Maar na bovenstaande uitweiding klemmt de vraag te meer: waarom gouden muizen, waar we toch alleen maar gehoord

hebben van een builenplaag en niets van een muizenplaag?

De eenvoudigste manier deze vraag te beantwoorden is wel, aan te nemen dat er, hoewel daar niets van gezegd is in het verhaal over de rampen die de Filistijnen troffen, tóch een muizenplaag is geweest. Deze oplossing vinden wij in vele schriftverklaringen: in de Statenvertaling n.l. in de bijgevoegde verklaring, door ons gewoonlijk „kanttekeningen” genoemd; in „De Bijbel in Nieuwe Vertaling, van verklarende aantekeningen voorzien”; in „Die Bybel met verklarende aantekeninge”; in „Commentaar op de Heilige Schrift” van Vor der Hake, 1956; in „Tekst en Uitleg”; in „Die Heilige Schrift des A.T.” herausg. v. Feldmann und Herkenne; in „Biblischer Commentar” herausg. v. Keil u. Delitzsch; in „Korte Verklaring der H. Schr. met Nieuwe Vertaling” en andere. Ze wordt ook voorgedragen door A. Jeremias⁶), die beweert dat de vermelding van een muizenplaag „musz ausgefallen sein”. Dat er zo’n vermelding niet is hindert dus Jeremias ook. Nu heeft men wel gepoogd deze leemte te verklaren. De muizenplaag zou eerst later gekomen zijn, tegen het einde van de in 6:1 genoemde zeven maanden. Toen was het intussen oogsttijd geworden (vgl. 6:13) en ook toen pas heeft God, door muizen te zenden, de vegetatiegod Dagon machteloos geslagen. Maar waarom heeft de schrijver dit dan niet verteld? Hij was toch bezig de rampen der Filistijnen te beschrijven, dat was zijn doel! De eigenaardigheid van zijn stijl n.l. plosteling met iets voor den

dag te komen'), kan deze opvallende ontbreking niet dragen.

Nu zijn er voor de opvatting dat er, hoewel niet genoemd, toch een muizenplaag was, nog enkele andere gronden aan te voeren n.l. dat zo'n muizenplaag wel vermeld is in de Septuagint. De bewering dat de muizen uit het land te voorschijn „kookten"), „eksezesen", berust op een slordig lezen. Dit geldt van de builen! Van de muizen staat er: kai meson tès chooraas autès anephuèsan mues. Ook Hieronimus vermeldt zo iets: et nati sunt mures'). Deze vermeldingen kunnen echter toevoegingen zijn ter wegneming van de opvallende leemte in het verhaal. Invoeging laat zich eerder verklaren als weglating (in de Hebreeuwsche tekst). Zo blijven we beweren dat de Hebreeuwsche tekst niets van een muizenplaag vertelt!

Maar zegt 6:5 „en van de muizen, die het land verwoesten" het dan toch niet achteraf? Daaruit blijkt dan toch dat er een muizenplaag geweest is! De bewoording van de Nederlandse vertaling wekt die indruk. Ook kan deze verling grammiticaal heel goed verdedigd worden. Er staat een deelwoord met lidwoord, dat de waarde heeft van een relatieve zin. Schulz, die ook meent dat er geen muizenplaag is geweest (wel builen, maar geen „gouden builen", zie boven) schrapt deze woorden¹⁰). Dit gaat natuurlijk niet aan. Het deelwoord in deze uitdrukking kan echter ook een andere nuance van betekenis hebben. Het is ook de betiteling van de engel die „verderf bracht onder het volk" (II Sam. 24:16), in I Kron. 21-15 „verderfengel" genoemd. Hij is de geestelijke,

door God gezonden macht, die achter de pestepidemie werkt. In vergelijking hiermee kunnen we in ons verhaal vertalen met „verderfaanbrengende muizen". En dat er bij staat: „het land", behoeft niet beslist „akkerland" te betekenen—de zeventigen kozen het woord „choora", dat wel de gedachte van „landelijkheid" insluit. Het hebreeuwse „erec", is meer algemeen: land, gebied.

Bij deze opvatting is er maar één plaag, de builenplaag, waar muizen als geheimzinnige, magische oorzaak achterstonden. Zij waren de paniekverwekkers, wier werkzaamheden bleken in de builenziekte.

Dat er slechts één plaag was kan Schulz echter niet bewijzen met de woorden uit 6:4 „eenzelfde plaag treft allen", want hiermee bedoelen de priesters en de waarzeggers dat de rampen niet toevallig op de verschillende plekken gelijk waren, maar dat ze één geheel vormden. Wel kan hij er op wijzen dat ze spreken van „genezen", vs. 3; deze uitdrukking wijst op ziekte. Wanneer we alzo uitgaan van de gedachte dat er maar één plaag was, moeten we vaststellen waarom er ook gouden muizen vervaardigd werden. We merkten ten deze reeds op dat ze beschouwd kunnen worden als de geheimzinnige, magische, psychologische paniekverwekkende oorzaak der rampen. De grondslag van deze uitwerking is dan te zoeken in de verbeelding, in de met magische voorstellingen besmette afgodisch-bijgelovige gedachtengang der Filistijnen. Dit is iets wat „in se" niet

gereëel is, maar wat God uitbuit om de Filistijnen te straffen.

We willen nu onderzoeken of er grond is om dit verband te leggen tussen builen en muizen.

In het Oude Testament wordt maar weinig van muizen gezegd. Het woord komt buiten de geschiedenis waarover we thans handelen slechts twee keer in het Oude Testament voor. In Lev. 11:29, in de opsomming van de onreine dieren. Dit is het enige in zuiver Israëlitisch-religieuze sfeer, wat we aangaande de muis vernemen. Want de andere vermelding, Jes. 66:17, hoort thuis in een opsomming van in Israël ingeslopen heidense gebruiken: het eten van zwijnen vlees, gruwelijke beesten en muizen. Zie ook Ex. 8:10. Het enige wat we hier misschien uit af kunnen leiden is dat een muis afkeer wekte. En dat is vandaag nog dikwijls zo: als er een muis over de vloer loopt klimmen de dames al gillend op stoelen! Uit semiologisch oogpunt waag ik hier de veronderstelling dat het Hebreeuwse woord, AKBaar, een „griezelwoord” is, evenals AKKAABiesj, spin (dit in analogie met de z.g. onomatopoeia). Verder verdient vermelding dat sommige personen naar de muis zijn genoemd: Achbor, een Edomiet Gn. 36:18, I Kron. 1:49. Was de muis een totemdier?¹¹). Maar ook bij Israëlieten komt de naam voor (II Kon. 22:12, 14, Jer. 26: 22, 36: 12). Dit is alles wat het Oude Testament ons biedt aan informatie over de muis. We hebben echter hier geen specifiek oud-testamentische informatie nodig, omdat we te doen hebben met een Filistijnse handeling. We kunnen de hele

antieke wereld afzoeken. De Filistijnen waren afkomstig uit de Griekse wereld¹²) of uit Anatolië¹³).

Verband tussen builen en muizen is op verschillende manieren gepoogd te leggen. De drie volgende pogingen lijken mij niet doeltreffend:

1. De muizen waren overbrengers van de builenziekte (pest). Afgezien van de vraag of men dit in de oudheid reeds wist¹⁴) kunnen muizen geen pest overbrengen als ze er niet zijn. Deze verklaring sluit dus in dat er wel inderdaad ook een muizenplaag was. En we zoeken naar verband tussen muizen en builen zonder dat er muizenplaag was.

2. Het woord muis dient ter veraanschouwelijking van de vorm en grootte der builen, zoals wij spreken van een tumor zo groot als een kippenei¹⁵).

3. „Muizen” is een naam van een ziekte, vgl. de naam „lupus”. Dit is de opvatting van Joüon¹⁶).

Dit zijn maar magere oplossinkjes van het probleem.

Meer betekent het vermoeden van Hitzig¹⁷) dat muizen symbolen van pest waren. Smith meent dat dit dan door de schrijver moest meegedeeld zijn¹⁸). Maar het was voor de schrijver een vanzelfsprekende zaak!

Op dit punt aangekomen moeten we nagaan of de muis in de voorstelingswereld der antieken een rol heeft gespeeld en zo ja, welke. Volgens Jeremias¹⁹) was in Egypte de muis symbool van de nacht. De muis behoorde tot de vereerde dieren. Afbeeldingen van muizen werden als scarabee gedragen²⁰). Lang merkt in een voetnoot daar op dat in een land waar katten goden waren de

muisreligie wel zal moeten hebben vechten voor haar bestaan. Op dit vermoeden van hem valt een interessant licht door afbeelding 193 in Gressmanns *Altorientalische Bilder zum A.T.*²¹⁾, waar een strijd tussen muizen en katten is afgebeeld. Het hieroglyph „muis” heeft symbolische betekenis gehad²²⁾.

Nu wordt er beweerd dat men muizen en pest kan identificeren. Dit heeft niets te maken met het feit dat muizen (ratten) pestdragers of pestverspreiders zijn. Dit betekent ook iets meer dan dat muizen symbolen van pest zijn. Dit betekent dat de muis als religieusver-eerd dier pestzender is, dat het optreedt, verschijnt in pestziekten. Als dit waar is, is dit een belangrijk gegeven voor ons onderwerp.

Het eerste bewijs voor deze bewering lijkt ons helaas niet aanvaardbaar. Het luidt als volgt: toen Sanherib Jeruzalem belegerde, in de dagen van Hizkia, brak hij op en trok terug naar Nineve, omdat de Engel des HEREN honderd en vyftig duizen man sloeg — zie, zij waren allen lijken (Jes. 37: 36, 37; II Kon. 19:35, 36; II Kron. 32:21). Naast dit bericht wordt gesteld het verhaal van Herodotus (II,141) dat Sanherib optrok naar Egypte. Maar Egypte werd gered. In de nacht voordat de slag geleverd zou worden, te Pelusium, kwam er een menigte veldmuizen in het leger der Assyriërs en knaagde bogen en pijlkokers en handvatsels van schilden stuk, zodat de Assyriërs weerloos moesten vluchten. De redenering is nu deze: in wezen hebben we in deze twee verhalen met hetzelfde feit te doen. Jeruzalem lag op de weg naar Egypte.

De catastrophe der Assyriërs bestond volgens het ene verhaal in een pestepidemie, volgens het andere in een muizenplaag²³⁾. Deze twee zijn dus identisch.

Hiertegen moeten we inbrengen dat het niet zeker is dat in het leger der Assyriërs voor de muren van Jeruzalem pest heeft geheerst. Geen der drie plaatsen waar deze geschiedenis beschreven wordt vermeldt iets van pest. Integendeel — een pestepidemie duurt enige tijd. De genoemde teksten gewagen van een plotselinge verdelging. Voorts dat ook in het verhaal van Herodotus niets van pest wordt gezegd, maar wel dat de muizen op een andere manier de vijanden lam sloegen.

Er is echter wel een ander „symptoom” (om niet te veel te zeggen!) van een mysterieus verband tussen pest (builen) en muizen. Maar dan moeten we naar de Griekse wereld gaan — een wereld waaraan de Filistijnen niet geheel vreemd waren.

Volgens Jeremias²⁴⁾ was in Griekenland de muis symbool van de dood. Volgens Strabo (XIII, 1, 48) werden heilige muizen verzorgd in de tempel van Apollo te Chrysa²⁵⁾. Apollo komt voor op munten met een muis aan zijn voet of op zijn lier²⁶⁾. Muizen werden als wijgeschenken gebracht²⁷⁾.

Uit bovenstaande blijkt dat de muisverering bijzonder verbonden was aan Apollo.

Nu weten wij uit de Ilias dat Apollo de pest zond in het leger der Grieken. Hij deed dit op het gebed van Apollo's priester Chryses, die Apollo aansprak als „Smintheus” (I, 39). Deze bijnaam

is wel af te leiden van het Griekse woord voor muis: *sminthos*. Niet alleen in de *Ilias* wordt Apollo zo genoemd — zie Strabo X, 486. XIII, 604. Maar het merkwaardige van de *Ilias* plaats is dat hij, zo aangeroepen, pest zendt. Voor het bestaan van een of ander mysterieus, magisch verband heeft Palache een lans gebroken in het reeds geciteerde boek. Hij wijst op het chthonisch karakter van de muis. En dat is er inderdaad. Bekend is het verhaal dat Apollo aan Teucriërs d.w.z. Trojanen, die uit Creta(!) verhuisden de raad gaf zich daar te vestigen, waar „uit de aarde geboren” hen zouden plagen. Toen ze in Troas geland waren, knaagden muizen aan hun wapens. Ze begrepen dat Apollo met „uit de aarde geboren” muizen bedoeld had. Ze vestigden zich toen daar en stelden de dienst van Apollo *Smintheus* in”).

Maar ook van het mantisch karakter van de muis wordt gewaagd, door Aelianus in zijn boeken over dieren (*Var. Hist.* I, 2. *Histor. Anim.* XII, 5) — zie Palache, t.a.p.

De muis speelde dus wel degelijk een rol in de verbeelding van antieke volken. Het was een chthonisch, mantisch „griezeldier”, dat pest en dood kon verwekken. Natuurlijk kunnen zulke voorstellingen alleen ontstaan in harten, die de waarheid niet kennen, in mensen die altijd schichtig zijn voor het onbekende, gevreesde goddelijke dat hen omringt. En we hebben gezien dat de Filistijnen in zulk een paniektse stand verkeerden”.

De verschijning van de Ark in het leger van Israël ontlokte aan de

Filistijnen de schrikroep: „Wee ons!”. En de schrik nam toe, toen Dagon viel en brak. Hier was iets gebeurd dat wortelde in de onzichtbare dingen der goden. Paniek overmeesterde hen. En dan die builen! Maar de priesters en waarzeggers wisten raad: er moet een schuldoffer komen, in goud. Den machtigen PHWH van Israël moet het gewijd worden. JHWH kan, op dat schuldoffer, genezing geven. En in dat schuldoffer moet erkend worden wat kwelde: in het zichtbare en voelbare de builen, maar daarachter lag de magische kracht van de muis.

We komen tot de conclusie dat van de gouden muizen uit I Sam. 6 twee verklaringen kunnen gegeven worden. Eén door aan te nemen dat er behalve de builenplaag ook een muizenplaag is geweest, hoewel dit niet vermeld wordt. Dit is een eenvoudige verklaring, maar wordt gedrukt door het bezwaar dat zo'n muizenplaag moet verondersteld worden. De andere verklaring weet van geen muizenplaag, maar wel van „verderfaanbrengende” muizen, als de „geestelijke”, de magische of mantische achtergrond, zoals die bestonden in de afgodisch besmette voorstellingswereld der Filistijnen, in hun toestand van paniek en vrees.

De bedoeling van dit artikel is op deze minder bekende verklaring de aandacht te vestigen.

J. H. KROEZE.

26 Maart 1960.

1) *Atlas van de Bijbel*. Elsevier 1954. bl. 142).

- 2) Carl Fr. Keil: *Bibl. Comm. Die Bucher Sam.* bl. 146.
- 3) Koehler: *Lexicon.* s.v. hif.
- 4) Kautzsch: *Die H. Schr. des A.T.* t.p.
- 5) *Exegetisches Handb. zum A.T., t.p.,* bl. 99.
- 6) *Das Alte T. im Lichte des Alten Orients,* Leipzig, 1930, bl. 519.
- 7) *De Bijbel in Nieuwe Vert. met verkl. aant. voorzien,* t.p.
- 8) *Jeremias a.m.* bl. 794 en anderen.
- 9) *Vulg. Reg. I.* 5. 6.
- 10) a.w. bl. 101.
- 11) A. Lang: *Custom and Myth,* London 1901. bl. 115.
- 12) Wright: *De Bijbel ontdekt in aarde en steen.* Baarn. z.j. bl. 93
- 13) Wiseman: *Zwischen Nil und Euphrat.* Brockhaus Verlag. 1959. bl. 55.
- 14) Schulz: a.w. bl. 99. en *The New Bible Commentary,* London 1954)
- 15) Aldus Caspari in *Komm. zum A.T. herausg. von Sellin.* Leipzig 1926. t.p. bl. 77.
- 16) *Biblica,* 1928 (IX), 163; geciteerd in *Die H. Schr. des A.T.,* herg. v. Feldmann u. Herkenne, t.p.
- 17) *Gesch. Israels,* bl. 125, 225, vermeld door Budde in *Kurzer Handcomm. zum A.T.,* Tübingen t.p. 1902
- 18) *Intern. Critic. Comm. Edinburgh 1912* t.p. bl. 43.
- 19) a.w. bl. 794.
- 20) Lang a.w. bl. 113.
- 21) Berlin u Leipzig 1927.
- 22) Horapollo: *Hieroglyphica I,* 50 volgens J. L. Palache, *Opera Minora,* 1959, bl. 100. De tekst van Horapollo ligt buiten mijn bereik.
- 23) *Jerem. a.w.* bl. 594.
- 24) a.w. bl. 794.
- 25) *Jeremias, a.w.* bl. 519.
- 26) Lang a.w. bl. 110.
- 27) Lang a.w. bl. 111. Deze gewoonte tot zelfs in Zuid-Arabië, waar Glaser een gouden muis gevonden heeft. Zie *Tekst en Uitleg,* t.p.
- 28) Schlimmer en de Boer, *Wdb. der Gr. en Rom. oudheid,* s.v. Smintheus.